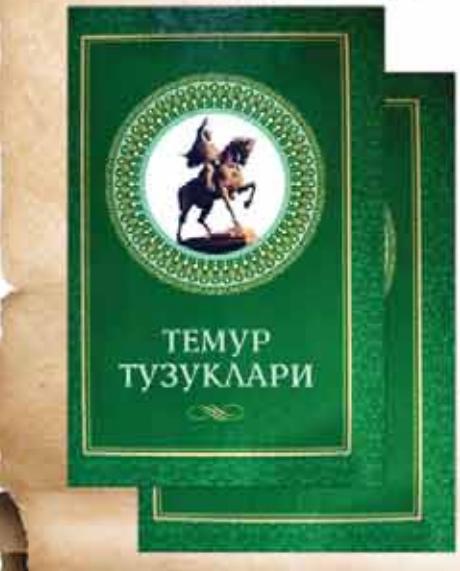

ШОНЛИ ТАРИХИМИЗНИНГ ШОХ АСАРИ

Тарихимизнинг шох асари — Амир Темур қаламига мансуб "Темур тузуклари" дунёнинг нодир ёдгорликларидан биридир. Биринчидан, асар муаллифининг фавқулодда даҳо сиймо эканлиги, иккинчидан, ёзилиш услуги соддалиги, учинчидан, асар тақдирининг гаройиблиги, тўртинчидан, олинган давр (бу даврда жаҳон харитаси янгидан тузилди, Европа Ренессансига замин яратти), Амир Темур дунё ҳаётини ҳаракатга келтируви кудратли кучлардан бири бўлиб майдонга чиқди) фоят муҳуммидига бу асарга жаҳонда қизиқиш ва эътиборни тобора ошириб бормоқда.

Бир қараганда, "Тузуклар" ҳақида ҳамма нарса маълумдек: биринчи китоб (асли 2 китобдан иборат) "...Етти йиллик юришдан сўнг зафар ва нусрат билан Самарқандга қайтдим..." деган сўзлар билан якунланади. Бу 1404 йил август ойига тўғри келади. Лекин ҳали ўрганилиши, аниқланиши керак бўлган жиҳатлар етарила топилиади.

9 апрель — Амир Темур таваллуд топган кун

Лекин бир ҳақиқатни айтиб ўтиш жоиз. "Темур тузуклари" худа содда, айни пайтда мураккаб асар. Бундай асарни ёзиш учун муаллифи кенг дунёкарашга эга, тарихинг оғиз қадамларини ўз бошидан кечирган, дунёни бемалол чамаловни буюк арабб макомини гэллаган, тарих ва географияни чукур билган, этномимлар, тоғонимлар, ҳаёт, дунё оқими, умр йўллари арабб макомини гэллаган, тарих ва географияни чукур билган, этномимлар, тоғонимлар, ҳаёт, дунё оқими, умр йўллари

кинин сифатида кўради. Амир Темурни сўзлар экан, ёзди: "Темур Кўрагон, агарни назм айтмоқка илтифот кўлмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ хўб махал ва мавкеъда ўқубурларларим, анигдек бир байт ўқонинг минг яхши бўлмоғи керак". Бошқача айтсан, "Турон салтанати" (давлатимизни Соҳибқироннинг ўзи шундай атаган, ўзини "Турон султони", бед номлариган, тоши ўйиб ёздираж) Амир Темурнинг икоди эди, ана шу салтанат бобомизнинг машакатли меҳнати билан бўй кўрсатди, куннолари, шунчаки ўз-үзидан эмас, ҳаётӣ зарурат юзасидан дунёга келди. "Темур тузуклари" эса барчасининг ёрқин ифодаси сифатида пайдо бўди. Чиндан ҳам, "Тузуклар" замон зарурати ва талаби билан яратилган асариди.

"Тузуклар"ни салтанат тузишда тақриబорлар ортигандан, муаррих Низомиддин Шомий таърифлагандек: "камолу мартабаларга ўзининг ётук саъи-ҳаракати ва жиду жадди билан ёршиган" Амир Темур сингари одамгина ёза олади, бу ҳаҷда китоб ёзиш шундай одамнингнина кўлди-кан келади. Бу ерда шубҳа бўлиши мумкин эмас. "Темур тузуклари"ни мутолаа килганда, унинг муаллифи нечоги юксак маънавият ва кенин соҳиби эканлигининг ўзи шундай атаган, ўзини "Турон султони", бед номлариган, тоши ўйиб ёздираж)

Хазрат Навоий Соҳибқирон хотираси билан боғлиқ яна бир ажойиб воқеани ёзлаб ўтади. Кисса узун бўлганни учун мухтасар мазмунини беҳт этишим. Узоқ пайтдан бери қочиб юрган бир гуноҳкорни Амир Темур хузурига олиб келганларида, гуноҳкор ўзозда Куруён тиловат килиб юборади... ва шу сабабли Соҳибқироннинг ҳаҳрига содди... Ибн Халдун билан бўйган сувҳат эса туинслик машҳур файласуфи лол айланг эди.

Фиёсиддин Алининг қайд этишича, "Хиндистон газовоти қундалиги" асарини ёзиш учун Ҳумюон ўрдудан муаллиф ногимга маҳсус фармон чиқарилган эди. Бу асар ёзишига катта ётибкор берилганидан далолатидир.

"Тузуклар"га қайтаяйлик. "Тузуклар" жаҳоннинг кўп тилларига таржима килингани ва бу жаҳаён давом этाटгани, турлича фиклар, турфа хил муносабатлар билдириётгани, баҳс-муносабалар бўйлётгани барчамишга мэъмлум. Лекин хозир биз булар ҳақида тўхтамокчи эмасмиз.

Бизни қизиқтирган нарса, диккатни "Тузуклар"ниг асл нусхасини топиш мумоносига қаратмоқдан иборатиди. Шоҳруҳ

машҳур файласуфи лол айланг эди.

Алишер Навоийн "Мажолос ун-нафоис" асарига қаратайлик. Ҳазрат Навоий китобининг еттичини мажлисими Амир Темур Кўрагон номи билан бошлидиди. Соҳибқиронни зиёли, маънавияти юксак инсон сифатида кўради. Амир Темурни таътифлар экан, ёзди: "Темур Кўрагон, агарни назм айтмоқка илтифот кўлмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ хўб махал ва мавкеъда ўқубурларларим, анигдек бир байт ўқонинг минг яхши бўлмоғи керак..."

Хазрат Навоий Соҳибқирон хотираси билан боғлиқ яна бир ажойиб воқеани ёзлаб ўтади. Кисса узун бўлганни учун мухтасар мазмунини беҳт этишим. Узоқ пайтдан бери қочиб юрган бир гуноҳкорни Амир Темур хузурига олиб келганларида, гуноҳкор ўзозда Куруён тиловат килиб юборади... ва шу сабабли Соҳибқироннинг ҳаҳрига содди... Ибн Халдун билан бўйган сувҳат эса туинслик машҳур файласуфи лол айланг эди.

"Тузуклар"ниг асл нусхасини топиш мумоносига қаратмоқдан иборатиди. Шоҳруҳ

машҳур файласуфи лол айланг эди.

Бу тархимис учун оғатли давр, тўрт йил, то Шоҳруҳ Мирзо Ҳурсондан келиб Улуғбек Мирзоны таҳтида мондирмагунча давом этиди. Муаррих Абдураззок Самарқандийнинг ёзишича, Шоҳруҳ Мирзо Самарқандада хазинага кириди. Ҳазина бўм-буш экан. Подшо бурчакда бир динор танга кўриб колибди. Улуғбек Мирзо дарҳол олиб берибди. Шоҳруҳ

машҳур файласуфи лол айланг эди.

Шоҳбасиз, биз Амир Темур ҳақида ундан тўрт юз эзиллар кейин юшаган олимларни эмас, балки Соҳибқироннинг асрдорлари билан ўтказилган ёзишича, Шоҳруҳ

машҳур файласуфи лол айланг эди. Амири Темурнинг саводи ҳақида яна бир мисол. Соҳибқирон тархини, тарихий асарларни яхши кўрарди, унорни ўкиш, улар ҳақида муаррихлар ва олимлар билан қизиғин сұхбатлар ўтказишни кандо эта- масди. Узи ният килиб иккита китоб ёзди- рди. Шуни таътида кераки, давлат башни келганига 28 йил бўлгандагина, Соҳибқиронда или бор салтанат ва ўзи ҳақида китоб ёзишири фикри топилиади.

Амири Темурнинг саводи ҳақида яна бир мисол. Соҳибқирон тархини, тарихий асарларни яхши кўрарди, унорни ўкиш, улар ҳақида муаррихлар ва олимлар билан қизиғин сұхбатлар ўтказишни кандо эта- масди. Узи ният килиб иккита китоб ёзди- рди. Шуни таътида кераки, давлат башни келганига 28 йил бўлгандагина, Соҳибқиронда или бор салтанат ва ўзи ҳақида китоб ёзишири фикри топилиади.

Амири Темур ёзиладиган асар ҳақионий бўлиши ҳақида таътиради. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъонада Соҳибқирондадан донишманд, зиёли сиймийнинг муаллифларга кўрсатмалари, йўлланмалари, таътифлар, маслаҳатлари, фикр-мулоҳазаларини кузатиш бағоят мароқидир.

Чунонки, Низомиддин Шомий "Зафарнома" асариди қўйдиганинга ўзи ёзди: "...Гарни уз киган ишларнинг бу адибни ўзи ёзишига мажбур бўлганди. Бу ҳақида таътифларни яхши кўрарди. Бу мъ